

РОЗДІЛ III ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ У ПРОЦЕСІ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ

У розділі визначено особливості практичної підготовки здобувачів вищої освіти на прикладі Криворізького державного педагогічного університету, висвітлено процес соціалізації здобувачів освіти в закладі вищої освіти та під час практичної підготовки, з'ясовано стадії та форми адаптації першокурсників до освітнього простору університету та проаналізовано історико-педагогічну тенезу поняття «соціалізація», проаналізовано особливості підготовки майбутніх соціально-педагогічних працівників першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів вищої освіти.

Ключові слова: адаптація, заклад вищої освіти, практична підготовка, професійна підготовка, соціалізація.

SECTION III THE FEATURES OF SOCIALISATION OF HIGHER EDUCATION STUDENTS IN PRACTICAL TRAINING

The section defines the peculiarities of practical training of first-year students on the example of Krivoy Rog State Pedagogical University, highlights the process of socialization of first-year students in the institution of higher education and during their practical training, clarifies the stages and forms of adaptation of first-year students to the educational space of the university and analyzes the historical and pedagogical genesis of "socialization", analyzes the specifics of training future social-pedagogical staff of the first (baccalaureate) university.

Keyword: adaptation, institution of higher education, practical training, vocational training, socialization.

УДК/UDC [378.091.12:36-051]:005.963.5

Система вищої освіти завжди була орієнтована на підготовку професійних кадрів для всіх галузей народного господарства країни. Беззаперечно, першочерговим завданням сучасної вищої школи є підготовка фахівців, орієнтованих на інноваційні технології, що обумовлюється надшвидким розвитком світових тенденцій у соціокультурному й освітньому просторі.

Світова система вищої освіти, як зазначає Т. Антонюк, характеризується як відкрита соціальна система з нежорстким зв'язком між елементами, системністю самих елементів і варіативністю нормативної регуляції [24, с. 149]. Водночас Р. Янкова виокремлює такі основні ознаки системності світової системи вищої освіти, як:

- множинність взаємопов'язаних елементів різного рівня та характеру, а саме: освітні установи, які встановлюють міцні зв'язки із зарубіжними партнерами й організаціями, окремі національні та регіональні системи, що виробляють спільну стратегію розвитку для всього світу і різні міжнародні освітні організації й асоціації, які сприяють об'єднанню світової вищої освіти в єдину систему;

- цілісність, автономність щодо економічних, політичних та інших світових соціальних систем;

- стійкість, яка досягається шляхом постійного відтворення своїх структурних елементів, кадрів і норм, що регулюють її функціонування [11].

Очевидно, що сьогодні українська освіта не відповідає в повному обсязі ані сучасним запитам із боку особистості та суспільства, ані потребам економіки, ані світовим тенденціям. Саме тому здійснюється системна трансформація сфери для забезпечення нової якості освіти на всіх рівнях: від дошкільної до вищої освіти й освіти дорослих.

Реалії сьогодення свідчать про те, що глобальні інтеграційні процеси сучасного світу – об'єктивна тенденція розвитку всіх сфер життя соціуму. Вони охопили суспільне виробництво, культуру, духовне життя, освітню та наукову сфери і стали

визначальними факторами формування способу та якості життя всього світу й окремих державно-організованих суспільств [17].

Тож, сьогодні залишається актуальною проблема дослідження особливостей соціалізації здобувачів вищої освіти у процесі практичної підготовки з урахуванням європейського вектора розвитку вітчизняної освітньої системи.

Основу формування соціального капіталу людства становить вища професійна освіта, що є частиною сфери освіти. Формування професійних компетентностей і ставлення до майбутньої трудової діяльності особистості як одного з провідних елементів життя відбувається у стінах саме закладів вищої освіти. Отже, держава та суспільство зацікавлені в розвитку системи вищої освіти як пріоритетної сфери діяльності, соціального інституту й ефективного виконавця соціального замовлення. Саме рівень вищої освіти в державі визначає інтелектуальний потенціал майбутнього випускника ЗВО та пов'язаний із вітчизняними науковими галузями.

Студентство як соціально-демографічна група в умовах сучасних глобалізаційних процесів і діджиталізації суспільного життя, зокрема й освітнього середовища, потребує створення особливих умов інтеграції в соціумі. Частиною життєвого шляху кожної особистості є її професійна діяльність. В умовах глобальної цифровізації відбуваються зміни в системі надання соціальних і соціально-педагогічних послуг, що якісно впливає на практичну підготовку здобувачів освіти. Не може бути позитивного результату впровадження новітніх технологій без трудових та особистісних людських ресурсів. Саме людський ресурс є тим основним показником розвитку тієї чи тієї галузі на регіональному, загальнодержавному та міжнародному рівнях.

Одним із викликів професійної діяльності фахівців є показник соціалізації особистості. Проблема соціалізації особистості завжди була предметом наукових пошуків провідних дослідників із різних галузей науки: соціології, філософії, психології, педагогіки, соціальної педагогіки тощо. Звернемо увагу на основні підходи до розуміння дефініції «соціалізація» в науковому дискурсі.

Розвиток досліджень із проблеми соціалізації припадає на період XIX–XX століття, і широко використовуватись як наукова категорія починає саме з окресленого періоду. До цього вчені досліджували теорію виховання, соціальне виховання, його роль, місце та значення, організацію та доступність, залежність його від соціальних умов.

Початок XIX століття характеризується появою та зародженням різних напрямів соціальної педагогіки, які, маючи здебільшого прикладний характер, ґрунтувались на ідеях соціалізації молоді. У її основу покладено загальнолюдські цінності, як-от захист дитини та дитинства.

Термін «соціалізація» відомий ще із середини XIX століття завдяки французькому соціологу Г. Гард. Під поняттям соціалізації він розумів процес інтеріоризації (засвоєння досвіду) соціальних норм шляхом соціальної взаємодії.

Основний зміст терміна «соціалізація» в соціології – входження індивіда в соціальне середовище. Зарубіжні вчені-соціологи (Т. Парсонс, Дж. Дьюї, Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, Н. Смелзер та ін.) визначають поняття «соціалізація» відповідно до свого предмету дослідження, як процес накопичення людьми досвіду та соціальних установок, що відповідають їх соціальним ролям (І. Кон, М. Ільчиков, Б. Смирнов). За безпосередньо соціологічного підходу до визначення змісту процесу соціалізації увага звертається на засвоєння індивідом соціальних ролей, що визначають взаємодію та взаємовідношення між людьми, на відтворення суспільства шляхом виховання в його членів загальноприйнятих ідеалів, цінностей, зразків поведінки.

Т. Парсонс, один із представників американської соціологічної школи XX століття, характеризував соціалізацію як один із складників процесу соціальної інтеграції, що належить до її мотиваційного компоненту, як динамічний процес, пов'язаний зі структурною організацією суспільства, як один із засобів підтримання соціальної рівноваги поряд із соціальним контролем. Для дитини на перший план у соціалізації виходить інтерналізація суспільної культури, освоєння реквізиту орієнтацій для подальшого задовільного функціонування в

певних соціальних ролях [28, с. 115]. Отже, для Т. Парсонса було характерним інтегральне розуміння соціалізації як синхронного відтворення та взаємного опосередкування особистості й суспільства, як особливої функції загального культурного буття.

Розгляд соціалізації із соціально-психологічного погляду розпочався ще в період виникнення групової психології у Франції, у другій половині XIX століття. Французький соціолог Г. Тард використовував термін «соціалізація» для позначення процесу входження індивіда до нації, суспільства шляхом наслідування як універсального засобу. Він уперше описав процес інтерналізації норм через соціальну взаємодію [16].

Водночас у соціологічному словнику В. Воловича [40] соціалізація визначається як процес засвоєння індивідом знань, досвіду, норм і цінностей, включення його до системи соціальних зв'язків і відносин, необхідних для його становлення і життєдіяльності в суспільстві.

У «Філософському словнику соціальних термінів» наведено наступне визначення категорії «соціалізація»: «Процес засвоєння і подальшого розвитку індивідом соціокультурного досвіду – трудових навиків, знань, норм, цінностей, включення індивіда в систему соціальних зв'язків і формування в нього соціальних якостей. При цьому передача соціального досвіду, навчання типовим формам і способам діяльності здійснюється завдяки вихованню та впливу зовнішнього соціального середовища» [43, с. 540].

Згідно з філософськими позиціями (Платон, Аристотель, Дж. Локк, К. Гельвецій, П. Шарден та ін.), соціалізація – поняття, що охоплює взаємовідносини людини та суспільства, у результаті яких, з одного боку, відбувається розвиток особистої інтелектуальної та соціальної свободи, а з іншого, – вдосконалюється мистецтво соціального діалогу, взаємодії, кооперації. Причому процес соціалізації як передумова соціальної свободи і творчості генерацій зумовлює стрімкий розвиток суспільства. Французький мислитель П. Т. де Шарден розглядає соціалізацію разом із персоналізацією. Він визначає персоналізацію як етап виникнення та вдосконалення

особистості, яка вважає себе частиною організованого цілого, а соціалізацію — як сферу, у якій окремі свідомості і самостійності об'єднуються, підкреслюючи глибину та непередбачуваність свого «Его». На думку дослідника, людство віднайде шляхи своєї гуманізації завдяки новим формам контакту і співробітництва [21].

З погляду психології (Дж. Доллард, П. Міллер, Г. Тард, В. Мухіна, А. Петровський та ін.), соціалізація – це процес і результат засвоєння й активного відтворення індивідом установок, цінностей, ролей, очікувань, які властиві певній культурі або соціальній групі. Соціалізація є результатом виховання людини та відбувається в процесі її діяльності й спілкування з іншими людьми; важливий чинник розвитку особистості, зокрема її свідомості й самосвідомості [35].

У соціальній психології (Г. Андрєєва, А. Леонтьєв, Д. Фельштин, Б. Скіннер та ін.) традиційно виділяють три сфери, у яких реалізується процес соціалізації. Це діяльність, спілкування та самопізнання. З погляду спілкування, соціалізація являє собою формування компетентності у спілкуванні або розвиток комунікативних здібностей людини, що дозволяють їй добре розуміти інших і вміло взаємодіяти в соціумі. Важлива складова соціалізації – включення людини в різні соціальні групи, зокрема у трудовий колектив. Самопізнання як аспект соціалізації є становленням образу «Я» людини, або його Я-концепції. Отже, особливістю соціально-психологічного розуміння процесу соціалізації є те, що в ньому виділяються та розглядаються інститути соціалізації, тобто ті соціальні установи та структури, які забезпечують повноцінну соціалізацію індивіда або його адаптацію в суспільстві.

Гуманістична психологія (А. Олпорт, А. Маслоу, К. Роджерс та ін.) трактує соціалізацію як процес самоактуалізації та самореалізації особистості, подолання негативних впливів соціального середовища, що руйнують унікальну структуру «Я»-концепції [31].

У педагогіці (Н. Голованова, М. Галагузова, А. Капська, С. Литвиненко, А. Богуш, А. Мудрик, С. Савченко, С. Харченко

та ін.) соціалізація – це процес залучення індивіда до системи суспільних відносин, формування його соціального досвіду, становлення й розвитку як цілісної особистості. Соціалізація передбачає взаємодію людини із суспільством, яке впливає на формування її певних соціальних якостей і рис, на активне засвоєння та відтворення нею системи суспільних зв'язків.

Так, А. Капська визначає соціалізацію як двосторонній взаємозумовлений процес взаємодії людини й соціального середовища, який передбачає її включення в систему суспільних відносин шляхом засвоєння як соціального досвіду, так і самостійного відтворення цих відносин, у ході яких формується унікальна особистість.

Соціалізацію особистості Г. Овчаренко визначає як «процес, у ході якого людська істота з визначеними особистісними задатками здобуває якості, необхідні їй для життєдіяльності» [2, с. 38].

В. Павловський увів у науковий обіг поняття «соціалізація молоді», визначаючи його як процес становлення та розвитку цієї вікової групи аж до переходу її у групу зрілих, дорослих. Дослідник трактує соціалізацію молоді як поетапне включення молоді в соціум, яке здійснюється на основі діяльності і самодіяльності, реалізації молодіжних соціальних програм, у процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії з іншими віковими групами.

Педагогічна характеристика поняття соціалізації може бути виражена декількома підходами. За Н. Головановою, виокремлюють такі: соціологічний (трансляція культури від покоління до покоління); факторно-інституційний (сукупність дії факторів, інститутів та агентів соціалізації); інтеракціоністський (міжособистісна взаємодія, спілкування, без якого неможливе становлення особистості й сприйняття картини світу); інтеріоризаційний (засвоєння особистістю норм, цінностей, установок, стереотипів, вироблених суспільством, у результаті чого складається система внутрішніх регуляторів, звичних форм поведінки); інтраіндивідуальний (творча самоорганізація особистості, перетворення себе, діяльнісна модель виховання) [4].

Предметом дослідження соціальної педагогіки (М. Лукашевич, І. Зверева, А. Капська, В. Москаленко, О. Безпалько, Р. Вайнола та ін.) є процес і механізми соціалізації особистості в соціумі. Тож, можемо стверджувати, що категорія «соціалізація» є визначальною в системі поняттєвого профілю соціальної педагогіки. Її розглядають як науку про соціалізацію, соціально-педагогічний аспект якої виражається в активному відтворенні індивідом соціального досвіду, самостійному творенні індивідом власної особистості.

Повністю погоджуємося з тезою, що «розвиток людини при взаємодії і під впливом зовнішнього соціального середовища визначають результатом соціалізації. “Соціалізація” є системоутворюючим фактором процесу онтогенезу людини, де категорії розвитку і виховання знаходяться у діалектичному взаємозв’язку із соціалізацією. Будучи цілісним діалектичним процесом розвитку та саморозвитку індивіда, соціалізація постає єдністю двох суперечностей. Не засвоївши умов соціального середовища, не утвердивши себе в ньому, індивід не може активно впливати на нього; разом з тим, засвоєння соціального досвіду неможливе без індивідуальної активності самого індивіда у сферах діяльності та спілкування» [39].

Отже, соціалізація як категорія багатьох наук останні десятиліття динамічно розвивається. Саме тому з позиції різних наук, зокрема, педагогіки, психології, філософії, соціології тощо, окреслене поняття розуміється і як процес, і як результат набуття соціального досвіду особистості внаслідок різних видів діяльності, спілкування, виконання соціальних ролей у близьких і віддалених колах соціальної взаємодії, засвоєння моделей поведінки в різних життєвих ситуаціях, у взаєминах із різними агентами соціалізації, насамперед із батьками, ровесниками, педагогами, іншими значимими людьми і в різних соціальних середовищах – сім’ї, школі, вулиці.

Унаочнимо основні визначення соціалізації різними науками на рисунку 1.1.

Рис.1.1. Потракткування поняття «соціалізація» різними науками
Джерело: складено автором.

Логіка нашого дослідження передбачає такий етап, як аналіз теорії соціалізації особистості. Вважаємо доцільним розглянути теорію особистості німецького психолога Е. Еріксона. Провідним для теорії особистості в Е. Еріксона є положення про те, що кожна людина протягом життя проходить через низку універсальних для всього людського загалу стадій. Процес їх розгортання регулюється відповідно до епігенетичного принципу дозрівання. Науковець стверджує, що з народженням у

дитини виникають відносини з іншими людьми, у яких вона не лише задовольняє свої потреби, використовуючи інших людей, але й сама розкривається в цих відносинах. Дитина відображається в оточуючих її людях, і зважаючи на те, як вони про неї говорять, як будують спілкування з нею, як долучають до спільних справ, дитина має можливість звернути увагу на своє «Я» і стати особистістю. Епігенетична концепція розвитку базується на уявленні про те, що кожна стадія життєвого циклу настає в певний час, а також про те, що повноцінна особистість формується лише шляхом проходження у своєму розвитку всіх стадій. Еволюційна теорія соціалізації Е. Еріксона, або теорія стадій людського розвитку, яка складається з восьми стадій, представлена в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Еволюційна теорія соціалізації Е. Еріксона

Стадія	Основна проблема
I – дитячий період	Довіра чи недовіра: дитина на підставі визначеного рівня турботи і комфорту з перших днів довідується, як можна розраховувати на задоволення основних потреб: їжа, тепло, безпека. Залишки недовіри можуть позначитися на подальших стадіях.
II – вік від 1 року до 2 років	Автономія або сором і сумнів. Підвищенні вимоги в напрямі контролю за шлунком можуть закріпити у свідомості дитини почуття сорому та власної нікчемності, істотно підриваючи зусилля в самовизначенні та русі до автономії.
III – вік від 3 років до 5 років	Ініціатива або почуття провини. При зайвій твердості з боку дорослих щодо обмеження ініціативи може залишитись слід безініціативності в подальшому житті.
IV – молодший шкільний вік	Старанність і недбайливість. Головним завданням є набуття впевненості в собі, у своїх здібностях, їх усвідомлення та розвиток. Невиконання (часткове чи повне) цієї задачі позначається в прояві елементів недбайливості як на цій, так і на подальших стадіях.

Продовження таблиці 3.1

V – підлітково-юнацький вік	Становлення індивідуальності (ідентифікація) або рольова дифузія (невизначеність у виборі ролей). У цей період небезпечні як невдачі у сфері пошуку місця в житті та сфері пошуку інтимного партнера, так і переоцінка значущості якої-небудь із них. Невдача може негативно позначитися на виборі роботи, друзів, супутника життя, може призвести до стресу.
VI – молоді роки	Інтимність чи самотність. Головні цілі на цьому етапі – залицяння, шлюб, інші види близькості.
VII – середній вік	Продуктивність (творча продуктивність) чи стагнація (творчий застій). Ця стадія пов'язана з реалізацією індивіда у двох основних ролях: працівника та батька. Причому відчуття творчої продуктивності приносить успіх в обох ролях, у той час як творчий застій може викликати невдачу навіть у якійсь одній з них.
VIII – старість (заклучна)	Заспокоєння чи розпач. На цьому етапі соціалізацію індивіда визначає підбиття підсумків власного життя й успішності всіх попередніх етапів. Заспокоєння чи розпач, гіркий жаль щодо невикористаних можливостей – межі прояву цієї стадії.

Джерело: [47, с. 71].

До сьогодні не втратили актуальності доробки вітчизняної наукової школи з проблеми соціалізації особистості, зокрема педагогічні праці С. Русової, А. Макаренка, В. Сухомлинського та ін.

Так, С. Русова розглядала соціалізацію з позицій розвитку особистості, надаючи цьому великого значення. Науковиця вважала, що поряд із розвитком індивідуальних особливостей і здібностей, необхідно формувати і моральні якості, які визначатимуться і товариськими стосунками між однолітками, і атмосферою взаємодії між учителем та учнями, і учнівським самоврядуванням. На думку С. Русової, першими та основними засобами в соціалізації дітей є колективна гра та праця, за

допомогою яких педагог вмiло може впливати на формування особистостi. Ключову роль, на її думку, у соціалiзацiї особистостi вiдiграє сiм'я, яка є основою добра, любовi та ласки [33].

Основою педагогiки А. Макаренка є соціально-педагогiчне вчення про колектив, члени якого об'єднанi спiльною суспiльною метою та дiяльнiстю, де iснують органи самоврядування, вiдносини взаємовiдповiдальностi та контактностi. Учений був глибоко переконаний, що в країні не тiльки дiти, учнi, студенти i молодь соціалiзуються, а й кожен пересiчний громадянин, незалежно вiд намирiв, бажань i педагогiчного впливу. Причому вплив на особистiсть мають як спеціально органiзованi, так i загальнi суспiльнi форми. Одним з основних засобiв соціалiзацiї А. Макаренко вiдiляє працю, яка без розумового розвитку, моральних i полiтичних переконань, без громадської позицiї не дасть бажаних результатiв [23].

Про соціалiзацiю як передумову виховання особистостi чимало iдей висловив та описав В. Сухомлинський. За його твердженням, особистiсть i суспiльство взаємодiють у процесi соціалiзацiї: суспiльство передає соціально-iсторичний досвiд, норми, а особистiсть засвоює їх залежно вiд своїх якостей. Змiст процесу соціалiзацiї на її раннiх стадiях полягає в пошуку свого соціального мiсця. Саме В. Сухомлинський розпочав розробку педагогiчного аспекту соціалiзацiї та її практичну апробацiю в науковiй i практичнiй дiяльностi. На початку 70-х рокiв минулого столiття він зазначав: «На жаль, педагогiчний аспект соціалiзацiї до цього часу не лише не вивчається з необхідною глибиною та ґрунтовнiстю, але i не розглядається. А мiж тим саме процес соціалiзацiї є однією з найважливиших передумов формування виховного впливу колективу» [41].

Интерес до проблеми соціалiзацiї особистостi активiзувався в нашiй країні в 70-тi р. ХХ столiття. Це було пов'язано з появою та розвитком рiзноманiтних форм роботи з дiтьми та молоддю за мiсцем проживання. Науковцi цього перiоду (В. Паригiн, I. Кон та iн.) здiйснили глибокий аналіз рiвнiв дослiдження соціалiзацiї, визначаючи її як процес взаємодiї iндивiда iз соціумом. Фактично вперше у вiтчизнянiй педагогiчнiй лiтературi почала

впроваджуватись ідея про далеко не пасивну, а активну роль індивіда у процесі входження його в суспільство й інтеграцію з ним.

У 90-ті роки інтерес до дослідження проблем соціалізації підвищується. Триває розширення напрямів дослідження соціалізації, уточнюються її структура та функції, поглиблюється вивчення соціальних механізмів та інститутів соціалізації, уточнюються особливості взаємодії соціалізації та виховання в сучасних умовах. Значний внесок у розвиток і становлення поняття соціалізації зробили Т. Алексєєнко, О. Безпалько, М. Галагузова, Н. Голованова, І. Грига, І. Зверева, А. Капська, Л. Міщик, А. Мудрик, В. Оржеховська, В. Сластьонін, Г. Троцко, Д. Фельдштейн, С. Харченко та ін.

Усі автори звертають увагу на основні інститути соціалізації системи освіти та виховання, стверджуючи про тривалість соціалізації протягом всього життя індивіда, а також визначають головні критерії успішності соціалізації – вільне функціонування в суспільстві.

Соціалізація особистості відбувається у взаємодії різних за кількістю, віком, рівнем культури та соціальним статусом людей, у різноманітних умовах і під впливом різних життєвих обставин. У своїй сукупності вони виконують роль факторів соціалізації. Тому у процесі соціалізації особистості доречно говорити про суб'єкт-полісуб'єктну взаємодію та багатофакторність. За своїм характером ця взаємодія та впливи факторів можуть бути постійними, тимчасовими, тривалими, випадковими, об'єктивними та суб'єктивними, інтегрованими за своєю сутністю [1].

Тож, сьогодні поняття «соціалізація» розуміють як процес формування особистості в певних соціальних умовах, процес засвоєння людиною соціально значущого досвіду, який вона перетворює у власні цінності й орієнтації, вибірково включає у свою систему поведінки ті норми та шаблони, які прийняті у відповідному суспільстві або соціальній групі.

Серед тлумачень терміна «соціалізація», безперечно, заслуговує на увагу визначення І. Зверєвої: «Соціалізація –

історично зумовлений процес розвитку особистості, передача засвоєних індивідом цінностей, норм, установок, зразків поведінки, притаманних цьому суспільству» [10]. Автор стверджує, що результатом окресленого процесу є активне відтворення особистістю набутого в діяльності та спілкуванні соціального досвіду.

З огляду на думку науковця О. Безпалько, у процесі соціалізації студентів виникають дві групи проблем: соціальні та особистісні. Студентське життя характеризується автором як набуття соціального досвіду в процесі міжособистісного спілкування, засвоєння суб'єктом накопичених суспільством знань, умінь, вироблених цінностей. Як стверджує автор, студентська група характеризується загальними психологічними ознаками: наявністю спільних цілей; взаємодією та регуляцією інтересів; зовнішніми та внутрішніми зв'язками; участю в єдиній системі розподілу ролей; сприйманням групи чи її членів як певної цілісності; координацією дій стосовно зовнішнього середовища. Поряд із цими загальними ознаками студентська група має специфічні властивості: особливості міжособистісної взаємодії всередині студентської групи; спрямованість на підготовку до майбутньої професії; більш-менш однорідний віковий склад групи [27].

Згідно із Законом України «Про вищу освіту» (2014), здобувачі вищої освіти – особи, які навчаються в закладі вищої освіти на певному рівні вищої освіти з метою здобуття відповідного ступеня та кваліфікації (ст. 1). Студентам, порівняно з іншими групами молоді цього віку, притаманні такі риси: вищий освітній рівень; прагнення до знань; висока соціальна активність; достатньо гармонійне поєднання інтелектуальної й соціальної зрілості тощо [29].

Згідно з науковою позицією Г. Овчаренко, особливості процесу соціалізації студентської молоді визначаються за наявністю трьох його стадій, а саме: адаптаційна, ціннісно-діяльнісна та професійна [25]. Опишемо кожен із них більш детально.

1. Адаптаційна стадія. Адаптація пов'язана зі зміною соціальної ситуації розвитку особистості, зокрема здобувача вищої освіти. Адаптація – це зміна самого себе (настанов, рис характеру, стереотипів поведінки тощо) відповідно до нових вимог діяльності, соціальних умов і нового оточення. Це входження в нову соціальну позицію та нову систему взаємин. Наприклад, щоб успішно працювати самостійно, як того вимагає вища школа, потрібно мати високий інтелектуальний рівень розвитку, інтелектуальні вміння та навички опрацювання літератури. Якщо цей рівень недостатній, компенсація може відбуватися за рахунок підвищення мотивації, посилення працездатності та наполегливості [13].

Студентський період є важливою стадією адаптації й має певні ознаки. Дослідник проблеми адаптації студентів С. Савченко такими ознаками визначає:

- активне включення молодих людей у нове середовище;
- самостійність у виборі цінностей, ідеалів, середовища для спілкування, видів діяльності, що підвищує необхідність рівноправної, демократичної партнерської взаємодії;
- удосконалення механізмів саморегуляції, самокорекції;
- домінуючим фактором впливу стає нове соціальне середовище [35].

Ми поділяємо погляд Л. Дмитрук на те, що адаптація – це процес вироблення певного режиму функціонування особистості, тобто бачення її в конкретних умовах місця та часу в такому стані, коли всі духовні й фізичні сили спрямовані та витрачаються тільки на виконання основних завдань – на навчання і виховання. Адаптація здобувача вищої освіти – безперервний, внутрішньо обумовлений процес, який характеризується прийняттям чи неприйняттям особистості, що розвивається за зовнішніх і внутрішніх умов здійснення освітньої діяльності у ЗВО. Активність особистості пов'язана зі зміною умов в бажаному напрямі [8].

О. Мороз розрізняє такі форми адаптації студентів-першокурсників:

– *адаптація формальна* (стосується інформаційної обізнаності з новими реаліями студентського життя, пристосування до умов нового закладу освіти, до структури вищої школи взагалі, до тих вимог, які ставляться перед здобувачами освіти, усвідомлення своїх прав і обов'язків);

– *адаптація соціально-психологічна* (процес внутрішньої інтеграції академічних груп студентів-першокурсників, пристосування до нового соціального оточення, перебудова наявних соціальних навичок і звичок; різкий перехід до самостійного життя) [18].

Ціннісно-діяльнісна стадія. Ця стадія притаманна здобувачам освіти другого-четвертого років навчання та забезпечує розв'язання протиріччя між ціннісними орієнтаціями на цілі життєдіяльності й засобами їх досягнення, детермінованими соціальними умовами життя індивіда.

На зміну адаптації до навколишнього та внутрішнього середовища приходить індивідуалізація власне діяльності та поведінки особистості. Виникає потреба здобувача освіти в індивідуалізації, тобто необхідність відрізнятись від інших. Усвідомлення власної відмінності від усіх інших –надзвичайно важливе почуття для періоду студентства. Це досить часто пояснює незвичайну, подекуди безглузду поведінку студента.

Однією з причин, чому студенти так прагнуть індивідуальності, є бажання повніше розпоряджатися своїм життям. Як зазначає В. Крисько, жорсткий конформізм до суспільних норм означає, що ми втрачаємо почуття особистої свободи, а індивідуальні способи поведінки й самовираження підтримують відчуття власної значущості [20].

Професійна стадія. Як правило, професійна стадія адаптації відбувається на випускових курсах, адже саме в цей час здобувачі освіти завершують своє професійно-особистісне становлення й отримують статус повноправних суб'єктів соціалізаційного процесу. Як зазначає Є. Климов, саме в цей час людина стає на шлях прихильності до професії та засвоєння її особливостей [13].

Слід також враховувати специфіку студентства як соціальної та вікової категорії. Саме в цей час активно розвиваються моральні почуття, визначаються життєві цілі та перспективи, відбувається переорієнтація цінностей, формуються та міцніють особистісні риси, засвоюються нові соціальні ролі, посилюється прагнення особистого успіху та досягнення власних цілей, пов'язаних зі сферою навчальних і професійних інтересів. Важливо зазначити, що в молодій людині виокремлюється та відшліфовується індивідуальний стиль міжособистісної взаємодії з одногрупниками, викладачами, на якому в подальшому ґрунтується особлива професійна взаємодія [22].

Очевидно, що професійне становлення особистості можна розглядати як процес, що триває протягом усього життя та має свої особливості на кожному окремому етапі професійного шляху. Особливо тісно взаємопов'язані ці два процеси на первинному етапі занурення молоді людини у професійне середовище, коли відбувається життєве та професійне самовизначення. На кожній стадії професійного становлення існують певні цілі та завдання, які відповідають суспільним вимогам, реалізуються згідно з цими вимогами та відповідно до власних потреб, інтересів, ціннісно-мотиваційних орієнтирів, особистісних властивостей тощо. Протягом студентського періоду відбувається професійна соціалізація молоді людини – процес занурення у професійне середовище, засвоєння правил, норм і вимог професійної діяльності.

Процес соціалізації окремої особистості нерозривно пов'язаний із розвитком усього суспільства, особливо в сьогоденні, у зв'язку з відкритістю кордонів і можливістю отримання інформації з усього світу та всього людства. Інформація потрібна людині під час здійснення будь-яких видів діяльності, вона завжди відчуває в ній потребу. Щодо вільної орієнтації в інформаційному потоці людина повинна володіти інформаційною культурою як однією із складових загальної культури, яка пов'язана із соціальною природою людини. Рівень інформаційної культури сучасної особистості можна визначити

як усвідомлення своїх потреб, знання загальнодоступних джерел інформації, вміння користуватися цими джерелами, шукати і знаходити їх.

Освітній процес у вищій школі супроводжується великим обсягом самостійної роботи, яку повинен виконувати студент. Це позитивно впливає на культурний потенціал майбутнього фахівця, оволодіння ним інформаційною культурою. Якщо студент навчиться правильно самостійно працювати ще в закладі освіти, це буде запорукою майбутньої самоосвіти, яка є основою кваліфікованої й успішної трудової діяльності. Сучасний фахівець повинен бути готовий до самостійної професійної діяльності, що орієнтована на цілеспрямоване отримання й удосконалення фахових компетентностей упродовж соціально активного життя [34].

Наскільки особистість самостійна, залежить не лише міра її участі в суспільній діяльності, а й суспільне значення, вміння включатися у складну, а доволі часто й суперечливу систему стосунків з іншими людьми, правильно сприймати й оцінювати не тільки саму себе, а і якості та дії інших, давати їм виважені, адекватні та принципові оцінки.

Сучасна соціальна ситуація вимагає від студентської молоді особистісної самостійності, яка б проявлялася в різних життєвих ситуаціях. Самостійність як стійка характеристика особистості допоможе їй зробити обґрунтування та свідомий вибір вчинку, лінії поведінки, визначити надійність людини. Самостійність допомагає особистості координувати розмаїття зовнішніх вимог та обставин із її власними бажаннями, інтересами та потребами. Самостійність виявляється в діяльності, спілкуванні з іншими, у ставленні до себе й до оточуючої дійсності.

Самостійність – одна з властивостей особистості. Характеризується двома факторами: по-перше, сукупністю таких засобів, як знання, вміння, навички, якими володіє особистість; по-друге, ставленням особистості до процесу діяльності, її результатів і умов здійснення, а також зв'язками з іншими людьми [6].

«Самостійність, – як стверджує О. Кононко, – провідна, стрижнева особистісна якість людини, що визначає світосприймання, спрямованість інтересів, ставлення до праці, інших людей, до самої себе. Чим сильніше вона розвинута в індивіда, тим інтенсивніше його життя, різноманітніші контакти з навколишніми, тим більше користі він принесе в майбутньому суспільству» [15].

У сучасних умовах у ЗВО виявляється стійка тенденція до зростання ролі самостійної діяльності студентів з оволодіння знаннями, формування професійних умінь і навичок. Тому формування професійно важливих якостей майбутніх фахівців залежить від того, наскільки грамотно буде організованим процес професійної підготовки в закладі.

Проаналізуємо наукові дослідження з проблеми професійної підготовки здобувачів вищої освіти.

Перш за все, варто уточнити дефініції «підготовка» та «професійна підготовка» для більш комплексного уявлення змісту цих понять у науковій площині.

У тлумачних словниках знаходимо потрактування загального поняття «підготовка», зокрема – це:

1. Засвоєння соціального досвіду з метою його подальшого застосування для виконання специфічних завдань пізнавального, практичного, навчального характеру [26];

2. Забезпечення здійснення, проведення, існування чогось, завчасно роблячи, готуючи для цього все необхідне; доведення до ладу, до стану готовності все необхідне для проведення, здійснення чого-небудь;

3. Запас знань, навичок, досвіду, набутий у процесі навчання, практичної діяльності [3].

Поняття «підготовка» в загальному розумінні тлумачиться як запас отриманих знань. Тож, не дивно, що досить довгий час переважна більшість дослідників професійну підготовку пов'язували із засвоєнням певних знань, умінь і навичок. Проте аналіз сучасних досліджень доводить, що засвоєння певного обсягу знань, умінь і навичок є необхідним, але не єдиним показником якості професійної підготовки [30].

Отже, підготовку можна трактувати і як процес, і як результат навчання та практичної діяльності.

Різновидом підготовки є «професійна підготовка». У науковій літературі це поняття тлумачиться так:

- процес формування спеціалістів для певної галузі трудової діяльності, пов'язаний з оволодінням певним родом занять, професією [12];

- неперервний і керований процес набуття особистістю суб'єктивного досвіду професійної діяльності, що дозволяє системно та цілісно сприймати дійсність, формувати професійну компетентність особистості й успішної праці [37];

- здобуття кваліфікації за відповідним напрямом підготовки або спеціальністю [29];

- цілеспрямований процес навчання реальних і потенційних працівників професійних знань і вмінь із метою набуття навичок, необхідних для виконання певних видів робіт [7];

- процес професійного становлення майбутніх фахівців; мета і результат діяльності ЗВО [36];

- сукупність спеціальних знань, навичок, умінь, якостей, трудового досвіду та норм поведінки, що забезпечують можливість успішної роботи з певної професії [6].

Професійну освіту визначають як процес і результат професійного становлення та розвитку особистості, який супроводжується оволодінням знаннями, навичками та вміннями з конкретних професій і спеціальностей [6].

У науковому дослідженні О. Шквир зазначено, що професійна підготовка – це процес формування фахівця для однієї з галузей, пов'язаних з оволодінням певним заняттям, професією [45].

Проблема професійної підготовки майбутніх фахівців належить до активно досліджуваних у педагогічній науці. У науковій літературі підготовку фахівців розглядають у різних аспектах. Так, наприклад, загальні питання висвітлюють М. Бакум, С. Гончаренко, К. Корсак, В. Кушнірук, А. Лігоцький, В. Луговий, П. Олійник, С. Сисоева, М. Солдатенков та ін.; культурологічні аспекти цієї проблеми ґрунтовно відображені в

працях І. Беха, В. Виткалова, В. Гриньової, В. Кременя, С. Подмазіна та ін.; обґрунтування доцільності спеціальної підготовки кадрів, визначення її змісту, форм, методів, умов з урахуванням специфіки професійної діяльності представлено в працях Є. Барбіної, Г. Васяновича, І. Зязюна, В. Лозової, В. Луначека, Н. Ничкало, М. Романішиної, О. Романовського та ін. На сучасному етапі професійна підготовка потребує якісного оновлення, що і спонукає до подальшої розробки цієї проблеми.

Акцентуючи увагу на ролі вищої школи як соціального інституту, науковець розглядає якість професійної підготовки як цілісну сукупність властивостей суб'єкта діяльності, яка визначає його професійний рівень компетентності й дозволяє йому мати певну соціальну цінність і відповідати потребам і можливостям ринку праці, а також визначає готовність займати в майбутньому соціальні рівні, адекватні здібностям і кваліфікації в системі соціо професійних відносин; нести особисту соціальну й юридичну відповідальність за рішення, що приймаються [18].

Професійна готовність майбутніх фахівців як вища форма фахової зрілості й спроможність вести самостійну діяльність є предметом дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців. Різні аспекти формування та види професійної компетентності економістів досліджували: Н. Баловсяк (інформаційна компетентність економіста), О. Загородна (комунікативна компетентність економіста), О. Зарубіна (розвиток професійної компетентності економіста-менеджера), Л. Дибкова (індивідуальний підхід у формуванні професійної компетентності майбутніх економістів). Питання професійної підготовки майбутніх економістів порушено у значній кількості публікацій, зокрема В. Власова й І. Власюка. Проблему розглянуто саме крізь призму компетентнісного підходу, враховуючи ті вимоги, які висуває ринок праці до підготовки майбутніх кваліфікованих працівників.

Вища освіта може бути визнана якісною за умов задоволення потреб і вимог особистості як споживача освітніх послуг, замовника-роботодавця, держави та світової освітньої і наукової спільноти. Споживач освітніх послуг визнаватиме вищу

освіту якісною тільки тоді, коли ця освіта гарантуватиме йому як особистості реалізацію власних здібностей, отримання сучасних знань, умінь і навичок, достатній рівень оплати праці, конкурентоспроможність як фахівця на ринку праці. Замовник-роботодавець вимагає від фахівця високої професійності, компетентності, готовності до високопродуктивної діяльності, спрямованої на досягнення підприємством конкурентоспроможності. Держава прагне через вищу освіту забезпечити формування та розширене відтворення інтелектуального потенціалу нації.

У сучасних умовах основним завданням дидактики вищої школи як однієї із провідних підсистем сучасної педагогіки є забезпечення високої якості засвоєння студентами знань, сформованості в них умінь і навичок, необхідних для обраної професії.

Розглядаючи проблему визначення мети підготовки фахівців у сучасній системі вищої освіти, науковці акцентують на необхідності вирішення завдань, які значно розширилися та змінилися. Наголошено на таких аспектах:

1) ідеться про «мультипрофесійну» підготовку – підготовку фахівців, здатних ефективно діяти не лише в межах окремих традиційних галузей науки, а й у сфері нових наукових галузей, що виникають упродовж професійної діяльності фахівця як наслідок прискорення темпів науково-технічної еволюції;

2) підготовка фахівця до професійної діяльності в сучасних умовах вимагає не стільки енциклопедичних знань, скільки, з одного боку, уміння віднайти й отримати необхідну інформацію та зробити правильні висновки, а з іншого боку, – продемонструвати володіння специфічними професійними психомоторними навичками;

3) отримання освіти впродовж усього життя та розвиток нових форм навчання з використанням інформаційних технологій надають можливість більш гнучко реагувати на зміни потреб ринку праці [38, с. 12].

Аналіз сучасної теорії і практики професійної підготовки в закладах вищої освіти дає підстави для визначення таких її ознак:

- формування системи професійно значущих знань, умінь і якостей, форм поведінки, індивідуальних способів виконання професійної діяльності; широкопрофільність підготовки;
- формування сучасного стилю цілісного науково-професійного мислення; готовності до професійного саморозвитку, безперервної освіти і самоосвіти;
- формування соціальної і професійної позиції, розвиток професійних здібностей та особистісних якостей (самостійність, активність, креативність, мобільність, комунікативність та ін.);
- забезпечення готовності майбутніх фахівців до індивідуально-творчого виконання професійних функцій, до інноваційної діяльності;
- прикладний характер підготовки, забезпечення єдності, інтеграція її теоретичної і практичної складових; упровадження дуальної освіти [30].

Отже, сучасні дослідники вносять доповнення у визначення сутності поняття «професійна підготовка» і включають в нього показники не тільки когнітивного характеру, а й ті, які мають соціальну значущість. Цей підхід ґрунтується на виконанні вищою школою своєї соціальної функції. Завданням вищої школи як соціального інституту визначається сприяння професійній самореалізації індивіда, навчання його професійно спрямованій взаємодії з навколишнім природним і соціальним середовищем [18].

Одне з найбільш повних визначень поняття «професійна підготовка», що нам імпонує, наводить Т. Танько: «Професійна підготовка – це система організаційно-педагогічних заходів, що передбачають формування в особистості професійної орієнтації, системи знань, умінь, навичок і професійної готовності, яка, зі свого боку, визначається як суб'єктивний стан особистості, яка вважає себе здібною і підготовленою до виконання певної професійної діяльності та прагне її виконувати» [42].

На нашу думку, саме спрямованість професійної підготовки здобувачів вищої освіти є визначальним чинником, що впливає на зміст, структуру й організацію такої підготовки.

Для розуміння особливостей практичних аспектів професійної підготовки здобувачів освіти проаналізуємо освітні програми підготовки бакалаврів і магістрів, які забезпечуються кафедрою соціальної педагогіки та соціальної роботи Криворізького державного педагогічного університету.

Підготовка «бакалавр соціальної роботи, соціальний педагог» на психолого-педагогічному факультеті КДПУ розпочалася з 2015-2016 навчального року. Освітня програма за спеціальністю 231 Соціальна робота ступеня вищої освіти «бакалавр» забезпечує комплексну підготовку кадрів із соціальної роботи з різними типами клієнтів соціальної сфери та зумовлює потребу у фахівцях, здатних розв'язувати актуальні проблеми, складні задачі інноваційного характеру у сфері освітніх, педагогічних наук з акцентом на соціально-педагогічну роботу з дітьми та молоддю в закладах освіти, установах соціального захисту та соціально-педагогічного супроводу (служби у справах дітей, інклюзивно-ресурсні центри, центри соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді, молодіжні центри тощо).

Об'єктом вивчення та професійної діяльності є особи, родини, соціальні групи та громади, які потребують підтримки для покращення здоров'я, соціального функціонування та загального благополуччя. Цілі навчання – підготовка фахівців, здатних розв'язувати складні спеціалізовані задачі та прикладні проблеми соціальної сфери або у процесі навчання, зокрема управління соціальними процесами та процесами, які типові для індивідуального розвитку особистості, що передбачає застосування певних теорій і методів соціальної роботи та характеризується комплексністю і невизначеністю умов, зорієнтованих на подальшу фахову самоосвіту; визначати проблеми та потреби людей і спільнот на різних рівнях: індивідуальному, міжособистісному та структурному.

Освітньо-професійна програма спрямована на отримання бакалаврами глибоких знань і формування професійних компетентностей у сфері соціально-педагогічної діяльності, а саме: підтримання та надання кваліфікованої допомоги особам,

групам людей, громадам із метою розширення або відновлення їх здатності до соціального функціонування; застосування педагогічних, психологічних, соціальних і технологій соціально-педагогічної діяльності в закладах освіти в реальному суспільстві, у різних соціумах. Програма забезпечує комплексну соціально-педагогічну та психолого-педагогічну підготовку здобувачів, ґрунтовне вивчення технологій соціально-педагогічної діяльності в закладах освіти та соціальної роботи з різними типами клієнтів соціальної сфери.

Програма передбачає комплексну практичну підготовку: дві навчальні (професійно-орієнтована, соціально-педагогічна) та дві виробничі (соціально-виховна, корекційно-реабілітаційна) практики. Здобувачі, формуючи індивідуальну освітню траєкторію, мають можливість обрати спеціалізовані соціально-педагогічні дисципліни.

Враховуючи соціальне замовлення, кафедрою соціальної педагогіки та соціальної роботи у 2020 році розпочато роботу над освітньо-професійною програмою «Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю» за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки другого (магістерського) рівня вищої освіти. Під час формулювання мети та програмних результатів навчання ОП було враховано галузевий контекст і регіональні аспекти, зокрема відкриттю ОП передували відгуки керівників баз практичної підготовки студентів спеціальності 231 Соціальна робота та звернення випускників кафедри щодо необхідності здобуття ступеня вищої освіти магістр. Переважна більшість студентів за окресленою ОП здобувають освіту у зв'язку з оновленням кваліфікаційних вимог до тих посад, які вони обіймають. Це підтверджує нестачу кваліфікованих кадрів соціально-педагогічної сфери, тому університет ставить за мету цей попит задовольнити.

Освітня програма «Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю» враховує вимоги Стандарту вищої освіти за спеціальністю; є студентоцентрованою; втілює принципи академічної свободи; дозволяє формувати індивідуальну освітню траєкторію; залучає до освітнього процесу роботодавців і

професіоналів-практиків; враховує практику вітчизняних і зарубіжних ЗВО; орієнтується на потреби здобувачів вищої освіти та роботодавців.

Освітньо-професійна програма спрямована на отримання магістрами глибоких знань і формування компетентностей із розв'язання складних задач у сфері освітньої практики, а саме: із провадження соціально-педагогічної діяльності з дітьми та молоддю, застосування інноваційних практик організації виховної роботи, зокрема позакласної та позашкільної, вивчення виховних впливів на особистість молодої людини в контексті її соціалізації, що здійснюється як у закладах освіти, так і в інших організаціях та установах. Освітньо-професійна програма спрямована на виконання соціального замовлення задля підготовки кваліфікованих кадрів у такій важливій галузі педагогічної діяльності та освітньо-виховної практики, як соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю. Програма оптимально поєднує освітні компоненти загальнопедагогічного та соціально-педагогічного спрямування. Нею передбачено два види виробничої практики: соціально-педагогічна й асистентська (у закладі вищої освіти). Базами практик є заклади освіти різного рівня. Для соціально-педагогічної практики базами практик можуть виступати різні соціальні служби, орієнтовані на провадження соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю.

Професійна підготовка майбутніх фахівців соціально-педагогічної сфери – справа надзвичайно серйозна з огляду саме на її міждисциплінарність за спеціальністю 231 Соціальна робота та 011 Освітні, педагогічні науки (освітньо-професійна програма «Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю»). Визначимо детальніше особливості освітніх програм підготовки здобувачів вищої освіти за зазначеними програмами (Табл. 3.2).

У контексті нашого дослідження логічним є відстеження взаємозв'язку між процесом соціалізації здобувачів вищої освіти та їхньою практичною підготовкою протягом всього періоду навчання. Для аналізу візьмемо навчальні плани підготовки бакалаврів і магістрів за освітніми програмами, описаними вище, і програми всіх видів практик, які є обов'язковими для

формування професійної компетентності майбутнього фахівця із соціальною освітою.

Таблиця 3.2

Особливості освітніх програм підготовки здобувачів вищої освіти

Бакалаври	Магістри
<p>Програма забезпечує комплексну соціально-педагогічну та психолого-педагогічну підготовку здобувачів вищої освіти, ґрунтовне вивчення технологій соціально-педагогічної діяльності в закладах освіти та соціальної роботи з різними типами клієнтів соціальної сфери. Програма передбачає комплексну практичну підготовку: дві навчальні (професійно-орієнтована, соціально-педагогічна) та дві виробничі (соціально-виховна, корекційно-реабілітаційна) практики. Здобувачі вищої освіти, формуючи індивідуальну освітню траєкторію, мають можливість обрати спеціалізовані соціально-педагогічні дисципліни.</p>	<p>Освітньо-професійна програма спрямована на виконання соціального замовлення задля підготовки кваліфікованих кадрів у такій важливій ділянці педагогічної діяльності й освітньо-виховної практики, як соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю. Програма оптимально поєднує освітні компоненти загальнопедагогічного та соціально-педагогічного спрямування. Програмою передбачено два види виробничої практики: соціально-педагогічна й асистентська (у закладі вищої освіти). Базами практик є заклади освіти різного рівня, для соціально-педагогічної практики базами практик можуть виступати різні соціальні служби, орієнтовані на провадження соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю.</p>

Джерело: складено автором.

Аналіз робочих програм практичної підготовки здобувачів вищої освіти (і бакалаврів, і магістрів) дав змогу виявити певні закономірності, а саме:

1. Усі програми професійно спрямованих навчальних програм містять практичний компонент, який, зі свого боку,

передбачає як ознайомлення студентів із прийомами та методами роботи, так і безпосереднє включення їх у діяльність під керівництвом досвідчених педагогів-консультантів – наставників і викладачів;

2. Реалізація практичного компонента навчання вимагає спільних зусиль із боку керівників закладів освіти і практичних фахівців на місці проходження практики;

3. На ефективність практичного навчання впливає характер відносин між студентом і його педагогом-наставником; методи навчання, керівництва й оцінки результатів; об'єктивні умови, у яких проходить практика.

У процесі планування й організації практичної підготовки майбутніх соціальних педагогів були визначені наступні умови ефективного проведення соціально-педагогічної практики:

- практична підготовка студентів – майбутніх соціальних педагогів і соціальних працівників повинна бути неперервною протягом усього періоду навчання;

- зміст і форми проведення практики повинні поступово вдосконалюватися, практика має носити дослідницький характер (давати можливість дослідити різноманітні соціально-педагогічні та соціально-психологічні проблеми);

- соціально-педагогічна практика повинна проводитися під керівництвом викладача-наставника, який буде закріплений за студентом на період проходження практики та період звіту за результатами практики;

- практична підготовка повинна давати студентам можливість не тільки використовувати одержані знання після закінчення навчання, але і проявити себе, апробувати інноваційні технології соціальної та соціально-педагогічної діяльності.

Програми практик розробляються відповідно до соціального замовлення, а воно, як відомо, є найкращим лакмусовим папірцем для визначення ефективності такої підготовки. Якщо студенти під час проходження різних видів практик демонструють наявні ґрунтовні теоретичні знання та вчать їх застосовувати практично, то це, очевидно, є свідченням комплексного підходу до їх підготовки – як

теоретичної, так і практичної. Вивчення навчальних дисциплін, зокрема спеціальних, передує практиці, тобто дотримується логічність освітнього процесу.

Отже, опишемо програми всіх видів практичної підготовки бакалаврів і магістрів.

Професійно-орієнтована практика – перший вид практичної підготовки бакалаврів спеціальності 231 Соціальна робота (спеціалізація Соціальна педагогіка). Саме тому організації та проведенню цієї практики приділяється особлива увага. Важливо, щоб під час проходження практики студенти усвідомили відповідальність і соціальну значущість професії соціальний педагог, соціальний працівник. Не менш важливою є демонстрація всіх складнощів професії – постійна взаємодія з різними категоріями клієнтів, усвідомлення чужого горя, недосконалість системи соціального захисту і, як наслідок, неспроможність надати допомогу тощо.

Мета професійно-орієнтованої практики – ознайомлення студентів із специфікою роботи в закладах соціальної сфери; максимальне наближення студентів до реальних умов майбутньої практичної діяльності; формування професійно значущих і професійно особистісних якостей.

Основними завданнями практики визначено: забезпечення «занурення» студентів у реальне оточення соціальних установ; психологічна адаптація студентів до обраної спеціальності соціального працівника; ознайомлення із сучасним станом соціальної та педагогічної роботи в закладах соціальної сфери; вивчення соціальних технологій, що використовуються в практиці роботи різних установ соціального обслуговування населення; ознайомлення з основними видами соціального інструментарію, який використовують фахівці у своїй діяльності; формування та розвиток в майбутніх соціальних працівників умінь і навичок, професійно значущих якостей особистості; організація ділового спілкування студентів із професійними соціальними працівниками; формування первинних навичок взаємодії з клієнтом.

Освітні компоненти, під час вивчення яких студенти опановують теоретичну складову соціалізації (поняттєвий апарат, методологія, концепції дослідження соціалізації, форми, принципи, чинники, етапи соціалізації, особливості процесу соціалізації різних вікових груп, ресоціалізація тощо) логічно передують передбаченим видам практики, під час яких студенти мають змогу практично «соціалізовуватися», тобто розвивати особистісні якості, зокрема комунікабельність, емпатійність, толерантність, стресостійкість тощо.

Так, перш ніж студенти будуть проходити професійно-орієнтовану практику, вони вивчають дисципліни, програмні результати яких відповідають формуванню усвідомленого ставлення до майбутньої професії через підвищення рівня соціалізації особистості студента. Це, зокрема, етика соціально-педагогічної роботи, соціалізація особистості, соціальна педагогіка, педагогіка, вступ до спеціальності.

Соціально-педагогічна практика відбувається на другому році навчання, коли студентство вже опанувало певні освітні компоненти і може починати впроваджувати отримані знання на практиці. Мета соціально-педагогічної практики полягає в забезпеченні майбутніх соціальних педагогів набуття практичних умінь і навичок в соціально-педагогічній діяльності, що відповідає Державному освітньому стандарту і кваліфікаційним вимогам соціального педагога. Необхідність соціально-педагогічного практичного навчання диктується тим, що студент повинен зростати професійно, змінюючи об'єм і рівень власних знань, закріплюючи навички та вміння.

Базою саме цього виду практики традиційно є заклад загальної середньої освіти, де студенти безпосередньо працюють в психологічній службі – осередку соціально-педагогічної роботи школи. Соціальний педагог і практичний психолог як працівники психологічної служби закладу безпосередньо допомагають практикантам опанувати практичні аспекти соціально-педагогічної роботи.

Для успішного проходження соціально-педагогічної практики здобувачам вищої освіти викладаються такі

дисципліни: педагогіка, вікова психологія, основи психогігієни. Отже, на час проходження соціально-педагогічної практики в закладах освіти бакалаври соціальної роботи вже мають певний багаж теоретичних знань, які вивчили за три семестри. Тобто завдання соціально-педагогічної практики є більш ускладненими в порівнянні із завданнями практики професійно-орієнтованої. Процес соціалізації практикантів відбувається за різних обставин: спілкування з дитячим колективом, підпорядкування адміністрації закладу (бази практики), виконання практичних завдань соціального педагога школи (провести виховну бесіду з учнем «групи ризику», провести рейд «зовнішній вигляд», організувати соціальну діагностику, виховний профілактичний захід з учнями тощо).

Метою *соціально-виховної (літньої) практики* є засвоєння здобувачами вищої освіти методів роботи з дітьми різних категорій з організації дозвіллевої діяльності в період літніх канікул. Літня педагогічна практика проводиться у формі засвоєння основ соціально-педагогічної діяльності з дітьми, надання їм соціально-педагогічної допомоги в умовах тимчасового колективу.

Завдання практики: вивчити зміст та основні характеристики соціально-педагогічних установ в умовах формування тимчасового дитячого колективу; формування та розвиток у студентів умінь і навичок самостійної роботи з тимчасовим дитячим і юнацьким колективом у період літніх канікул; опанування різноманітними формами й методами індивідуальної та групової соціально-педагогічної діяльності в період літніх канікул на основі аналізу психолого-педагогічних характеристик кожної дитини; опанування студентами навичками індивідуальної виховної роботи з дітьми та підлітками, що мають проблеми міжособистісного спілкування, навичками соціального навчання; розвиток відповідального і творчого ставлення до проведення соціально-педагогічної роботи з дітьми та підлітками; сприяння формуванню умінь установлювати професійно-етичні відносини з колегами.

До початку проходження цієї практики студенти вивчають такі дисципліни: соціальна психологія, спеціальна педагогіка, інклюзивна освіта, методика соціально-виховної роботи. Проходження соціально-виховної практики дає змогу студенту опанувати такі соціальні та професійні ролі, як наставник, лідер дитячого колективу, керівник гуртка, волонтер, молодіжний працівник. Це дає підстави стверджувати, що соціально-виховна практика здатна забезпечити те середовище, де студент соціалізується в нових ролях – соціальній і професійній.

Корекційно-реабілітаційна практика – найбільша за кількістю кредитів ЄКТС, відбувається на четвертому році навчання бакалаврів соціальної роботи.

Мета практики – освоєння студентами технології соціально-педагогічної діяльності з різними категоріями дітей.

Завдання практики: індивідуальна практика комплексного застосування соціально-педагогічних методів для аналізу соціальної ситуації; формування чітко виражених професійних навичок соціального педагога в соціальній сфері; закріплення мотиваційної структури в роботі з обраною спеціальністю; використання матеріалу професійної діяльності практико-орієнтованих курсів із соціально-педагогічних технологій роботи з дітьми, молоддю, сім'єю, людьми похилого віку, безробітними тощо; практичне засвоєння ряду методик та умінь соціального педагога в соціальній сфері в галузі консультування, корекції та реабілітації; умінь вести спостереження за перебігом соціально-педагогічного консультування; умінь фіксувати проміжні результати впливу на клієнта.

Навчальні дисципліни, що передбачені навчальним планом підготовки бакалаврів до початку практики: соціальний супровід сім'ї, спеціалізовані соціальні служби, інноваційні моделі надання соціальних послуг, основи психодіагностики, соціальної профілактики та психокорекції. Отже, до початку проходження останньої практики здобувачі освіти практично завершують вивчення спеціальних дисциплін, а отже вони здатні реалізувати свій професійний потенціал під час проходження практики.

Виробнича соціально-педагогічна практика для здобувачів ступеня вищої освіти «магістр» є обов'язковим компонентом процесу фахової підготовки майбутніх соціальних педагогів, важливим етапом їхнього професійного зростання. Практична підготовка забезпечує встановлення безпосереднього зв'язку між теорією та практикою, оскільки в умовах реальної професійної діяльності відбувається інтеграція теоретичних знань і практичних умінь здобувачів освіти, що зумовлює оволодіння ними складниками професійної компетентності. Процес проходження соціально-педагогічної практики дозволяє студентам: уявити структуру, будову суспільства, у якому знаходиться людина; представити механізм взаємодії елементів суспільного устрою, характер дій соціальних об'єктів і їхньої соціально-педагогічної регуляції; вона допомагає побачити ті або ті причини активності особистості, особливості засобів якими користуються соціальні педагоги для регуляції поведінки особистості та її корекції і вдосконалення. Програма виробничої соціально-педагогічної практики складається згідно зі змінами, що відбуваються в суспільстві, новими підходами до професійної діяльності, що сприяють позитивній самореалізації, задоволенню творчих зацікавлень і нахилів, фахівець (соціальний педагог) повинен мати високий рівень професійної практичної соціально-педагогічної підготовки в роботі з категоріями «груп ризику», що передбачає широку освіту, яка включає і оволодіння спеціальними знаннями в галузі психології та педагогіки, тренінгом спілкування, технологіями роботи, навичками безперервного самовдосконалення.

Метою виробничої соціально-педагогічної практики є закріплення та поглиблення теоретичних знань, отриманих в процесі вивчення циклу теоретичних дисциплін, практичних навичок, ознайомлення безпосередньо в установі з процесом надання соціально-педагогічної допомоги, відпрацювання вмій, оволодіння здобувачами освіти сучасними методами, формами організації та знаряддями праці в галузі їх майбутньої професії, формування в них професійних умінь і навичок для прийняття самостійних рішень під час конкретної роботи в реальних

ринкових і виробничих умовах, виховання потреби систематично поновлювати свої знання та творчо їх застосовувати в практичній діяльності.

Серед основних завдань практики варто виокремити такі:

- комплексне вивчення системи соціально-педагогічної діяльності;
- набуття досвіду здійснення науково-дослідної роботи з вирішення соціально-педагогічних проблем;
- опанування технології проведення соціально-педагогічної роботи за різними напрямками;
- набуття досвіду організації та проведення соціально-виховної роботи;
- закріплення і поглиблення знань із соціально-педагогічного циклу дисциплін, розширення обсягу теоретичних знань із фаху;
- формування готовності до роботи в закладах освіти різних типів;
- розвиток особистих якостей, які необхідні у професійній діяльності соціального педагога.

Основні освітні компоненти, вивчення яких передують практиці: педагогічна та професійна психологія, теорія, методика й інноватика позашкільної та соціально-виховної роботи, освітня політика, організаційно-адміністративна робота в соціально-педагогічній сфері. Під час проходження виробничої соціально-педагогічної практики магістри можуть виконувати обов'язки соціального менеджера в соціальних інституціях, самостійно здійснювати соціально-педагогічне консультування різних категорій клієнтів тощо.

Виробнича асистентська практика магістрантів у закладах вищої освіти – це важлива частина підготовки фахівців ступеня вищої освіти «магістр», спрямована на закріплення та реалізацію в умовах освітнього процесу у ЗВО набутих студентами предметних і психолого-педагогічних знань, умінь і навичок.

Метою такої практики визначено забезпечення практичної підготовки магістрантів до професійної освітньої діяльності

викладача вищої школи; забезпечення особистісної готовності магістрів до практичної реалізації набутих у процесі навчання фундаментальних знань про теоретико-методологічні аспекти педагогічної діяльності, принципи її організації та форми проведення.

Виступаючи як інтегральний фактор професійного навчання та самостійної професійної діяльності майбутніх фахівців, виробнича асистентська практика вирішує декілька важливих завдань. Завдання практики:

- ознайомлення з основними законодавчими документами, що стосуються вищої школи;

- вивчення системи профорієнтаційної роботи ЗВО;

- вивчення системи навчальної, наукової, виховної роботи у ЗВО, зокрема досвіду та системи роботи випускової кафедри та викладача-керівника практики;

- ознайомлення з основними принципами, формами й методами викладання спеціальних дисциплін у вищій школі;

- поглиблення та закріплення набутих теоретичних знань із спеціальних і психолого-педагогічних дисциплін, застосування їх під час розв'язання конкретних завдань практики;

- формування вмінь планування й організації навчально-методичної

роботи викладача, оволодіння методикою розробки навчально-методичних матеріалів для використання в процесі підготовки фахівців ступеня вищої освіти «бакалавр»;

- оволодіння методикою проведення різних типів аудиторних занять у вищій школі й організації самостійної роботи студентів;

- розвиток професійних умінь педагогічної діяльності викладача;

- вироблення умінь професійного та педагогічного спілкування із студентською аудиторією;

- виховання морально-етичних якостей викладача вищої школи, потреби в самоосвіті;

- мобілізація особистісного потенціалу застосування новаторського підходу до викладацької діяльності, набуття

навичок і вмій ретроспективного аналізу результатів здійсненої праці;

- розвиток педагогічних умінь і здібностей, активізація ресурсів особистісного самовдосконалення та професійної саморефлексії.

Для успішного проходження асистентської практики у ЗВО навчальним планом передбачено вивчення таких дисциплін: актуальні проблеми соціальної педагогіки, дидактичні системи у вищій школі, інноваційні технології навчання та виховання, педагогічний контроль у системі освіти.

Візуалізуємо систему практичної підготовки майбутніх соціальних педагогів у Криворізькому державному педагогічному університеті (Табл. 3.3)

Таблиця 3.3

Практична підготовка майбутніх соціальних педагогів

Вид практики	Рік навчання	Спеціальні компетентності, сформовані у процесі практичної підготовки
Бакалавр		
Професійно-орієнтована	1 рік	Знання та розуміння сутності, значення та видів соціальної роботи й основних її напрямів; здатність прогнозувати перебіг різних соціальних процесів; знання та розуміння організації і функціонування системи соціального захисту й соціальних служб.
Соціально-педагогічна	2 рік	Здатність до виявлення, соціального інспектування й оцінки потреб вразливих категорій громадян, зокрема, які опинилися у складних життєвих обставинах; здатність до аналізу педагогічних явищ, процесів становлення, розвитку та соціалізації особистості.
Соціально-виховна	3 рік	Здатність до надання допомоги та підтримки клієнтам із врахуванням їх

Продовження таблиці 3.3

		індивідуальних потреб, вікових відмінностей, гендерних, етнічних та інших особливостей; здатність до розробки та реалізації соціальних проектів і програм; здатність до генерування нових ідей і креативності у професійній сфері; здатність застосовувати сучасні педагогічні тренди і технології під час соціально-педагогічної діяльності з дітьми та молоддю.
Корекційно-реабілітаційна	4 рік	Здатність застосовувати сучасні експериментальні методи роботи із соціальними об'єктами в польових і лабораторних умовах; здатність до провадження реабілітації виховного предметно-просторового середовища закладу освіти; здатність до використання матеріалу професійної діяльності практико-орієнтованих курсів із соціально-педагогічних технологій роботи з дітьми, молоддю, сім'єю, людьми похилого віку, із безробітними та ін.
Магістр		
Соціально-педагогічна	1 рік	Здатність розробляти шляхи подолання соціальних проблем і знаходити ефективні методи їх вирішення.
Асистентська	1 рік	Здатність враховувати різноманітність, індивідуальні особливості студентів у плануванні та реалізації освітнього процесу в закладі освіти.

Джерело: складено автором.

На підставі вище викладеного можна зробити **висновок**, що навчання здобувачів вищої освіти, незалежно від рівня освіти,

включає два процеси, що відбуваються паралельно. З одного боку, у закладі вищої освіти йде традиційне академічне навчання – від теорії до практики. З іншого боку, безпосередньо на базах різноманітних видів практик студенти проходять підготовку, де опановують усе через власний досвід.

Теорія і практика утворюють діалектичну єдність. Основне положення концепції практичної підготовки майбутніх соціальних педагогів ґрунтується на тому, що ми зможемо підготувати грамотного та самостійно мислячого фахівця тільки в тому випадку, якщо будемо враховувати обидва процеси.

Під час практики студенти проходять процес професійної соціалізації, формується професійна свідомість, відповідно до якої вони конструюють власну дійсність. Студент не тільки адаптується до соціального середовища, але і творить його. Усе це відбувається в діалектичній взаємодії студента та його соціального оточення. У випадку навчальної практики суспільство розглядається в межах соціально-педагогічної установи. Студенти, які пройшли практику за цією програмою, погодилися також із тим, що без осмислення та рефлексії важко уявити собі формування повноцінних практичних умінь. Надзавданням практичної підготовки повинно стати розвиток самостійної та критичної соціалізації студентів, що особливо важливо для їх подальшого професійного росту. До цього ми повинні прагнути, якщо хочемо готувати справжніх мислячих професіоналів з активною життєвою позицією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеенко Т. Соціалізація особистості: можливості й ризики : науково-метод. посіб. Київ, 2007. 152 с.
2. Безпалько О. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 208 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / за ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 952 с.
4. Голованова Н. Социализация и воспитание ребенка. Санкт-Петербург : Речь, 2004. 272 с.
5. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.

6. Гончаренко С. Фундаменталізація професійної освіти. *Kształceniezawodowe: pedagogikai psychologia*. 2006. № 7. С. 165–175.
7. Грищенко І. Освіта та професійна підготовка фахівців у світлі євроінтеграційних процесів. *Актуальні проблеми економіки*. 2010. № 7 (109). С. 59.
8. Дмитрук Л. Проблема адаптації українських та іноземних студентів-першокурсників до навчального процесу : зб. наук. праць. *Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини*. Умань : УДПУ, 2019. Вип. 2. С. 32–38.
9. Дубініна О. В. Інформаційне забезпечення організаційного механізму діяльністю ЗНЗ. *Професійна освіта: методологія, теорія та технології*. 2015. Вип. 1. С. 40–48.
10. Зверева І. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в Україні : теорія і практика : монографія. Київ : Правда Ярославичів, 1998. 394 с.
11. Ващук Ф. Інтеграція в європейський освітній простір: здобутки, проблеми, перспективи : монографія. Ужгород : ЗақДУ, 2011. 560 с.
12. Каиров И. Педагогическая энциклопедия. Москва : Советская энциклопедия. Т. 3. 1964–1988.
13. Климов Е. Психология профессионального самоопределения. Ростов-на-Дону, 1996. 512 с.
14. Ковальова І. Розвиток науково-технічної творчості молоді України 1985–1990 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Донецький держ. ун.-т. Донецьк, 1996. 20 с.
15. Кононко О. Як виявити рівень самостійності учнів. *Початкова школа*. 1989. № 1. С. 40–43.
16. Корнев М. Соціальна психологія : підручник. Київ : Київський університет ім. Тараса Шевченка, 1995. 304 с.
17. Крайнік О., Сергієнко Т. Теоретичні аспекти особливостей міжнародного співробітництва у галузі освіти в Україні : тези доповідей I Міжнародної науково-практичної конференції «Реалізація спільних міжнародних проєктів та реформування відносин: наука, виробництво і ринок». Одеса : Балан В. О., 2018. № 1. 116 с.
18. Кремень В. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати. Київ : Грамота, 2005. 448 с.
19. Крисюк Г. Психологічні особливості соціалізації студентської молоді. *Проблеми загальної та педагогічної психології* : зб. наук. праць. Київ : Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПНУ, 2009. Т. XI. Ч. 1. 620 с.
20. Крысько В., Саракуев Э. Введение в этнопсихологию. Москва, 1996. 344 с.
21. Лавриченко Н. Педагогіка соціалізації: європейські абриси. Київ : ВІРА ІНСАЙТ, 2000. 444 с.

22. Лемак М., Петрищев В. Методичне видання психологу для роботи. *Діагностичні методики*. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2011.
23. Макаренко А. Собрание сочинений: в 7 т. Москва, 1957. Т. 2. 220 с.
24. Міжнародне співробітництво та інтеграція у галузі освіти як важливий фактор конкурентоспроможності української освітньої системи. *Наукові записки. Історичні науки*. 2013. Вип. 21. С. 149–155.
25. Овчаренко Г. Педагогічні умови соціалізації студентів мистецькопедагогічних спеціальностей у позанавчальній діяльності : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.05 / Луганський національний педагогічний ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ, 2005. 20 с.
26. Онушкин В., Огарев Е. Образование взрослых: междисциплинарный словарь терминологии. Санкт-Петербург ; Воронеж, 1995.
27. Орбан-Лембрик Л. Соціальна психологія : підручник : у 2 кн. *Кн. 2 : Соціальна психологія груп. Прикладна соціальна психологія*. Чернівці : Книги – XXI, 2010. 464 с.
28. Парсонс Т. Система современных обществ. Москва : Аспект Пресс, 1997. 270 с.
29. Про вищу освіту : Закон України . Відомості Верховної Ради, 2014, № 37–38, ст. 2004 (зі змінами згідно Закону № 2745-VIII від 06.06.2019). Відомості Верховної Ради, 2019. № 30.
30. Рогова Т. Професійна підготовка студентів у ВЗН: її знаки та якість : зб. наук. праць. Сер. : «Педагогіка та психологія». Харків, 2017. Вип. 56. С. 294–301.
31. Розум С. Психология социализации и социальной адаптации человека. Санкт-Петербург : Речь, 2006. 365 с.
32. Рудик А. Професійна підготовка майбутніх учителів математики до технологізації освітнього процесу в умовах профільної школи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Житомирський державний університет імені Івана Франка. Житомир, 2021. 320 с.
33. Русова С. Нова школа соціального виховання. Катеринослав : Ляйпціг, 1924. 154 с.
34. Савенкова Л. Формування у студентів інформаційної культури як основи самоосвіти. *Теорія і практика навчання та виховання* : зб. наук. праць. Сер. 17. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. Вип. 6. 267 с.
35. Савченко С. Науково-теоретичні засади адаптації студентської молоді в позанавчальній діяльності в умовах регіонального освітнього 31 простору : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук Луганськ, 2004. 42 с.
36. Семиченко В. Психологические основы процесса профессиональной подготовки студентов вуза : учеб. пособ. Полтава, 1989.
37. Сисоева С., Соколова І. Проблеми неперервної професійної освіти: тезаурус наукового дослідження : наук. видання. Київ : ВД ЕКМО, 2010.

38. Булах І., Волосовець О., Вороненко Ю. Система управління якістю медичної освіти в Україні : монографія. Дніпропетровськ : АРТПРЕС, 2003. 212 с.
39. Соціалізація в системі категорій і понять соціальної педагогіки. *Науковий вісник Чернівецького університету* : зб. наук. праць. Вип. : Педагогіка та Психологія. С. 449–450.
40. Соціологія: короткий енциклопедичний словник / уклад. В. Волович, В. Тарасенко, М. Захарченко та ін. ; під заг. ред. В. Воловича. 1998, 736 с.
41. Сухомлинський В. Избранные произведения: В 5 т. Київ, 1979. Т. 1. 474 с.
42. Танько Т. Теорія та практика музично-педагогічної підготовки майбутніх вихователів дошкільних закладів у педагогічних університетах : автореф. дис. д-ра пед. наук : 13.00.04. Харків, 2004. 41 с.
43. Філософський словник соціальних термінів / за ред. В. Андрущенко. Київ ; Харків, 2002. 670 с.
44. Хомич Л. Система психолого-педагогічної підготовки вчителя початкових класів : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04. Київ, 1998. 443 с.
45. Шевчук Т. Практична підготовка студентів вищих навчальних закладів як невід'ємна детермінанта формування їхніх професійних компетенцій. *Науковий вісник НЛТУ України*. Серія економічна. 2017. Вип. 27 (2). С. 189-193
46. Шквир О. Підготовка майбутніх учителів початкової школи до класного керівництва : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Житомир, 2004. 214 с.
47. Василюк Т. Дидактичні засади формування соціальної компетентності студентів педагогічних університетів у процесі навчання гуманітарних дисциплін. Дис. ... канд. пед. наук 13.00.09. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль. 2017.